

τικήν ἐκπαίδευσιν, ὅτι δὲν ὑπῆρχε κατάλληλον διδακτικὸν προσωπικὸν καὶ ὅτι τὰ οἰκονομικὰ τοῦ Κράτους δὲν ἐπέτρεπον τὴν ἐπιβάρυνσιν, ἣτις κατ' ἀνάγκην θὰ ἐπήρχετο. Ἄλλὰ καὶ ταῦτα δὲν ἦσαν ἱκανὰ διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐπέκτασιν εἰς ἑπταετῆ τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσέως. Ἡ κοινὴ γνώμη, ὅπως καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, εἶχε συνηθίσει εἰς τὴν αὔξησιν ταύτην. Φρονοῦμεν δέ, ὅτι μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν σύγχρονον κατάργησιν τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων, μετὰ χαρᾶς θὰ ἀπεδέχετο αὐτήν. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ προσωπικὸν βεβαίως θὰ εἶχε κάποιαν δυσχέρειαν καὶ ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν καὶ ὡς πρὸς τὴν ποιότητα αὐτοῦ. Ἄλλὰ τὸ ζήτημα τοῦ προσωπικοῦ ἠδύνατο νὰ κανονισθῆ εὐκόλως διὰ τῆς ἀναλόγου διαρρυθμίσεως τοῦ προγράμματος τῶν διδασκαλείων καὶ διὰ τῆς κατ' ἀρχὰς χρησιμοποιοῦσεως τῶν 2000 περίπου πτυχιούχων δημοδισκάλων, οἵτινες παραμένουν ἐκτὸς θέσεως. Καὶ τὸ οἰκονομικὸν δὲ δὲ μέρος θὰ ἠδύνατο νὰ παρακαμφθῆ διὰ συνδυασμένης καταργήσεως γυμνασίων, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ οἰκεῖον μέρος.

4. ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗ ΦΟΙΤΗΣΙΣ

Τὸ ὑποχρεωτικὸν τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσέως ἐνομοθετήθη εὐθύς ἀπὸ τοῦ 1834. Κατὰ τὸ ἄρθρ. 6 τοῦ ἀπὸ 6)18 Φεβρουαρίου 1834 νόμου. «Ὅλοι οἱ εἰς δῆμον, ἔχοντα σχολεῖον δημοτικόν, ἀνήκοντες παῖδες ἀπὸ τοῦ 5 συμπληρουμένου μέχρι τοῦ 12 συμπληρουμένου ἔτους τῆς ἡλικίας των, χρεωστοῦν νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸ σχολεῖον. Εἰς γονεῖς μὴ ὑποχρεοῦντας τὰ τοιαύτης ἡλικίας τέκνα των νὰ φοιτῶσιν εἰς τὸ σχολεῖον, ἐπιβάλλεται δι' ἐκάστην ὥραν ἀπουσίας τοῦ παιδὸς ἀπὸ τὸ σχολεῖον πρόστιμον ὄχι ὀλιγώτερον τῶν δέκα λεπτῶν, μὴ ὑπερβαῖνον δὲ τὰς πεντήκοντα δραχμάς. Διὰ τοὺς ἑβδομάδας ἢ καὶ μῆνας λείψαντας παῖδας ἀπὸ τὸ σχολεῖον, ἐπαυξάνεται ἡ ἄνω ποινὴ διὰ τῆς ἀναλόγως βραδυτέρας αὐτῶν ἀπολύσεως ἀπὸ τὸ σχολεῖον». Κατὰ δὲ τὸ ἄρθρ. 7 ἀπαλλάσσονται τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως «ἔσοι παῖδες α) διδάσκονται εἰς ἄλλο τι σχολεῖον ἢ ἀγωγῆς κατάστημα (παιδοτροφεῖον), β) διδάσκονται τὰ ἀπαιτούμενα εἰς ἰδιαιτέρον διδάσκαλον

καὶ περὶ τούτου δίδουσι τὴν ἀνήκουσαν βεβαίωσιν οἱ γονεῖς, γ) κηρύττονται παρὰ τῆς ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς, πρὶν διατρέξωσιν ἔτι τὸ 12 ἔτος τῆς ἡλικίας των, ἱκανῶς δεδιδαγμένοι». Παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ὑποχρέωσις ἐπιβάλλεται μόνον εἰς τοὺς γονεῖς, τοὺς διαμένοντας εἰς μέρη, ἐν οἷς λειτουργοῦν δημοτικά σχολεῖα. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι εἰς ἕκαστον δῆμον ὑπῆρχε σχολεῖον, ἀλλ' ἐπὶ 360 ἐν ὅλῳ δῆμων, οἷτινες ἀποτελοῦντο ἀπὸ 3155 χωρία ἐλειτούργουν μόνον περὶ τὰ 1000 σχολεῖα, συνεπῶς τὰ 2)3 περίπου τῶν κατοίκων δὲν ὑπέκειντο εἰς τὴν ὑποχρεωτικὴν φοίτησιν. Ἄλλὰ καὶ εἰς ἄ μέρη ἀκόμη ὑπῆρχον σχολεῖα, ἡ φοίτησις δὲν ἦτο ἱκανοποιητικὴ. Τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας διὰ τῆς ὑπ' ἀριθμὸν 3186 ἐγκυκλίου τοῦ ἔγραφε τὴν 20 Ν)βρίου 1835 πρὸς τοὺς Νομάρχας. «Μ' ὅλα ταῦτα (ἡ Κυβέρνησις) βλέπει παρ' ἐλπίδα καὶ μὲ ἄκραν δυσαρέσκειαν, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν δημοτῶν διαφόρων χωρίων καὶ πόλεων δείχνουσι παντελεῖ ἀδιαφορίαν καὶ ἀμέλειαν πρὸς τὰς ἐπιδαπιλευομένας ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως βοηθείας διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν τέκνων των. Οἱ μὲν δὲν πέμπουσι τὰ παιδιά των εἰς τὸ σχολεῖον· ἄλλοι δὲ στέλλουσι αὐτὰ ἐκ διαλειμμάτων καὶ ἀτάκτως». Τὴν δὲ 8 Δ)βρίου 1856 διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 7331 ἐγκυκλίου του, ὑπομιμνήσκον τὰς διατάξεις περὶ ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως τοῦ νόμου 1834 ἔγραφε. «Ἡ διάταξις αὕτη τοῦ νόμου, οὐκ οἶδαμεν ἔτου χάριν, παρημελήθη καὶ ἐκ τῆς παραμελήσεως αὐτῆς προῆλθε δυστυχῶς, καθὼς ἦτο ἐπόμενον, οὐ μικρὰ τῇ καθ' ἡμᾶς κοινωνίᾳ ζημία. Διότι ἐὰν ἐτύγχανε τῆς δεούσης ἐνεργείας πρὸ 22 ἡδη ἐτῶν ἀφ' ἧς ὁ νόμος ἐξεδόθη, οὐδεὶς τῶν ἐν ἡλικίᾳ γεγονότων ἔκτοτε Ἑλλήνων ἦν ἂν γραμμάτων πάντῃ ἄμοιρος καὶ ἡ κοινωνία ἡμῶν διέκειτο ἂν βέλτιον». Ἐν τῇ ὑποβληθείσῃ πρὸς τὸν Βασιλέα ἐκθέσει του ὑπὸ χρονολογίαν 1 Φεβρουαρίου 1857 ὡς ἑξῆς ὁ τότε Ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Χρηστόπουλος ἐδικαιολόγει τὴν μὴ φοίτησιν εἰς τὰ σχολεῖα τῶν παιδίων· «Ἐπειδὴ τῶν ἀπλουστέρων τινές, ἐκ τῆς ιδέας ὅτι δύνανται νὰ ὠφελοῦνται ὑλικῶς ἐκ τῆς δαπάνης τοῦ χρόνου τῶν ἑαυτῶν τέκνων εἰς γεωργικὰς καὶ ἄλλας βαναύσων τεχνῶν ἐργασίας καὶ κατ' αὐτὰς ἔτι τῆς μικρᾶς καὶ ἀπαλλῆς αὐτῶν νεότητος τὰς ἡμέρας, μὴ προβλέποντες ὅτι πολὺ χρη-

σιμώτερα κχι εἰς αὐτοὺς τούτους καὶ εἰς ἑαυτὰ καθίστανται, ὅταν, πρὶν ἢ ἐπιδοθῶσιν εἰς τὰ εἰρημένα ἔργα, στοιχειωθῶσιν εἰς τὰς πρῶτας καὶ ἀπαραιτήτους γνώσεις, κωλύουσι τὰ τέκνα αὐτῶν τῆς εἰς τὰ σχολεῖα φοιτήσεως, καὶ οὕτω μένουσιν αὐτὰ ἐφ' ὅλον τὸν βίον πάντη ἀγράμματα, εἶναι μέγα καθῆκόν μου νὰ φροντίσω, ὥστε νὰ ἐνεργηθῶσιν ὅσα ὁ περὶ δημοτικῶν σχολείων νόμος διακελεύει περὶ τῆς ὑποχρεωτικῆς τῶν παιδῶν φοιτήσεως εἰς τὰ δημοτικά σχολεῖα μέχρι τοῦ 12 ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν, ἐκτὸς ἐὰν δεόντως ἀποδείξωσιν ὅτι κέκτηνται καὶ πρὸ τῆς ἡλικίας ταύτης τὰς διδασκομένας ἐν τοῖς σχολείοις τούτοις γνώσεις. Οὐδεμίαν ἔχω ἀμφιβολίαν ὅτι αἱ δοθεῖσαι ὁδηγίαι θέλουν τάχιστα ἀναδείξει λίαν εὐάρεστα ἀποτελέσματα». Ἡ φροντίς, τὴν ὁποίαν ἐθεώρησε καθῆκόν του νὰ λάβῃ ὁ ἐν λόγῳ Ὑπουργὸς καὶ ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστήριξε τὰς ἐλπίδας του περὶ τῶν ταχίστων καὶ λίαν εὐαρέστων ἀποτελεσμάτων, εἶναι ἡ μνημονευθεῖσα ὑπ' ἀριθ. 7331 ἐγκύκλιος, διὰ τῆς ὁποίας συνίστα εἰς τοὺς Νομάρχας νὰ ἐκδώσουν σχετικῶς μὲ τὸ ζήτημα τοῦτο προκήρυξιν εἰς τὸν λαὸν καὶ νὰ προπαγανδίσουν ὑπὲρ αὐτοῦ διὰ τῶν Ἱεραρχῶν. Πᾶσαι ὁμως αἱ συμπτωματικαὶ αὗται φροντίδες εἰς οὐδὲν συνετέλουν, ὁ δὲ νόμος περὶ ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως σπανιώτατα ἐφηρμόζετο. Εἰς τοιοῦτον δὲ σημεῖον εἶχεν ἀχρηστευθῆ, ὥστε τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας ἠναγκάσθη διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 8328 τῆς 18 Σεπτεμβρίου 1872 ἐγκυκλίου του «νὰ παρατηρήσῃ μετ' ἀπορίας» ὅτι εἰς τὰς ὑποβαλλομένας αὐτῶ ἐκθέσεις «οὐ μόνον οὐδεμία χρῆσις τοῦ 6ου ἄρθρου ἀλλ' οὔτε μνεῖα ἀπλῶς γίνεται, ὡς ἐὰν πρόκειται περὶ ἀσημάντου καὶ ἀδιαφόρου τινὸς πράγματος καὶ οὐχὶ περὶ τῆς διὰ τῶν γραμμάτων ἀναγεννήσεως ὀλοκλήρου τῆς κοινωνίας· ὡς ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ ὀλιγωρίας ἐν κωμοπόλεσιν ἀριθμούσαις 1000 κατοίκους μόλις φοιτῶσιν εἰς τὸ σχολεῖον 80, ἐνιαχοῦ δὲ μόνον 50 παιδία». Εἰς τὴν κατὰ τὸ 1883 ὑποβληθεῖσαν πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας ἐκθεσίν του ὁ Χαρ. Παπαμάρκου τὰ ἐξῆς γράφει περὶ τῆς φιοτήσεως τῶν μαθητῶν εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον. «Τὸ θῆλυ φύλον οὐδαμῶς οὐδαμοῦ φοιτᾷ εἰς τὰ σχολεῖα. Εἶναι σύμπαν ἐντελῶς ἀπαίδευτον καὶ ἀγράμματον». «Τοῦ ἄρρενος φύλου μό-

νον τὸ δέκατον φοιτᾷ εἰς τὰ σχολεῖα, καὶ τοῦτο ὅλως ἀτάκτως καὶ ἔλλειπέστατα». «Οἱ περὶ καθολικῆς καὶ ἀναγκαστικῆς παιδείας τῶν Ἑλληνοπαίδων νόμοι τοῦ Κράτους οὐδαμῶς λειτουργοῦσιν, οὐδὲ εἶναι δυνατόν ποτε νὰ λειτουργήσουν». Πρὸς βελτίωσιν δὲ τοῦ κακοῦ προέτεινεν νὰ καταργηθοῦν αἱ ὑφιστάμεναι περὶ ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως διατάξεις, νὰ ὀρισθῆ δὲ ὅτι «ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις οἱ ἐφημέριοι νὰ τηρῶσι τακτικὰ ληξιαρχικὰ βιβλία τῶν γεννωμένων καὶ βαπτιζομένων καὶ ἀποθνησκόντων ἀνθρώπων, ἀρρένων καὶ θηλέων. Ἐκ τοῦ ληξιαρχικοῦ δὲ βιβλίου τούτου κατ' ἔτος νὰ ἀντιγράφωνται τὰ ὀνόματα τῶν ἐξαετῶν παιδίων καὶ νὰ πέμπηται ὁ τοιοῦτος κατάλογος κατὰ τὰ μέσα Αὐγούστου τῷ διδασκάλῳ, ὅστις δέον τοῦτον ἔχων ὑπ' ὄψει, νὰ ἐγγράφῃ τοὺς ἀπὸ 15 Αὐγούστου μέχρι 1 7)βρίου ὀφείλοντας πρὸς ἐγγραφὴν νὰ προσέλθωσι παῖδας· τὰ δὲ ὀνόματα τῶν μὴ προσελθόντων ἐξαετῶν παιδίων μετὰ τὸ πρὸς ἐγγραφὴν ὀρισθὲν χρονικὸν διάστημα νὰ ἀποστέλῃ ἐκάστοτε τῇ παρὰ τῇ Νομαρχίᾳ ἐνιδρυμένη ἐκπαιδευτικῇ ἀρχῇ, ἣτις συνεννοουμένη μετὰ τῆς Εἰσαγγελικῆς ἀρχῆς θὰ ἐκβιάζῃ τοὺς δυστροποῦντας ἢ ἀπειροκάλους γονεῖς εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ πρὸς τὰ ἴδια τέκνα πρωτίστου καθήκοντος αὐτῶν καὶ εἰς τὴν συμμόρφωσιν τούτων πρὸς τοὺς ἐκπαιδευτικούς νόμους τοῦ Κράτους. Τὸ τοιοῦτο μέτρον κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη βεβαίως θὰ παρουσιάσῃ δυσκολίας τινάς, ἄλλ' ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς φύσει φιλόνομος θὰ ἐθισθῆ μετ' ὀλίγον χρόνον εἰς τοῦτο καὶ θὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὰς τοιαύτας διατάξεις, ὅπως συνεμορφώθη καὶ πρὸς τὴν πολὺ ταύτης βαρυτέραν διάταξιν τῆς καθολικῆς στρατολογίας. Ἄν δὲ μέλλῃ νὰ διαταχθῆ ἡ καθολικὴ παιδείσις ὡς θεσμὸς ἐνεργὸς ἐν τῷ Κράτει, τότε, ἐπειδὴ, κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην τῆς φαυλότητος τῶν ἀνθρωπίνων ἕνεκα, ἡ «καθολικὴ» παιδείσις συνεπάγεται τὴν «καταναγκαστικὴν», ἀνάγκην νὰ ληφθῶσι τοιαῦτα μέτρα, ὥστε νὰ μὴ εἶναι δυνατός ὁ ἐμπαιγμὸς τῶν νόμων τοῦ Κράτους· κατὰ τὸν ἄνω δὲ διαγραφέντα τρόπον ἢ τε καθολικὴ παιδεία κατορθοῦται καὶ ἡ τακτικὴ φοίτησις συντελεῖται. «Προέτεινεν ἐπίσης ὅπως ἐν τῷ ἐθνικῷ τυπογραφείῳ ἢ Κυβέρνησις κατὰ μυριάδας νὰ ἐκτυπώσῃ τὰ διδακτικὰ βιβλία—ἀγοράζουσα

τὸ πρὸς τοῦτο δικαίωμα παρὰ τῶν οἰκείων συγγραφέων—καὶ ἀφθό-
 νως νὰ παράσχη ταῦτα δωρεὰν τοῖς ἀπορωτέροις τῶν μαθητῶν
 τῆς Ἑλλάδος, οἵτινες δὲν εἶναι ὀλίγοι». Ὡς πρὸς τὴν ὑποχρεωτι-
 κὴν φοίτησιν τῶν θηλέων προέτεινε τὴν συμφοίτησιν μετὰ τῶν ἀρ-
 ρένων τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ 10 ἔτους, ἂν καὶ ἀναγνωρίζει ταύ-
 τὴν ὡς προσκρούουσιν «εἰς τὰς ἕξεις καὶ τὰς προλήψεις τῶν πλεί-
 στων Ἑλλήνων μάλιστα τῆς ὑπαίθρου χώρας». Παραθέσαμεν
 ὀλόκληρον τὴν γνώμην τοῦ παιδαγωγοῦ Παπαμάρκου ὡς πρὸς
 τὸ σημεῖον τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως, διότι κατὰ μὲν τὸ πρῶτον
 μέρος αὐτῆς συμπίπτει σχεδὸν καθ' ὅλα μὲ τὸ ἤδη κρατοῦν σύ-
 στημα, κατὰ δὲ τὴν δωρεὰν παροχὴν βιβλίων θὰ ἦτο εὐχῆς
 ἔργον ἂν καὶ νῦν ἐπραγματοποιεῖτο.

Τὰς αὐτὰς παρατηρήσεις διὰ τὴν ὑποχρεωτικὴν φοίτησιν ἔκαμιν
 καὶ οἱ λοιποὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἐπιθεωρήσαντες τὰ δημοτικὰ σχο-
 λεῖα τοῦ Κράτους ἕκτακτοι ἐπιθεωρηταὶ Ν. Σπάθης, Ν. Πολίτης,
 Π. Οἰκονόμου, Μ. Βρατσάνος, Χαρ. Πούλιος, Ἰ. Κοφινιώτης, Κ.
 Λεόντιος, Ἑλ. Κούσης, Θ. Μιχαλόπουλος, Ν. Καραβᾶς καὶ Π.
 Παυλάτος.

Παρὰ τὰς ὀρθὰς ὁμῶς ὑποδείξεις τοῦ Παπαμάρκου, αἱ τότε Κυβερ-
 νήσεις δὲν φαίνεται νὰ ἔδιδον μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν
 τῶν ἐξαναγκαστικῶν διατάξεων τοῦ νόμου διὰ τὴν ὑποχρεωτικὴν
 φοίτησιν. Τὰ νομοσχέδια τοῦ 1889 οὐ μόνον δὲν ἐλάμβανον μέτρα
 κατὰ τῶν γονέων, οἵτινες δὲν ἔστελλον τὰ τέκνα των εἰς τὸ σχο-
 λεῖον, ἀλλ' οὐδ' ὑποχρεωτικὴν ἠθέλον τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν.
 Ὁμοίως ὁ νόμος ΒΠΕ' τοῦ 1892 δὲν ἐλάμβανε πρόνοιαν διὰ τὸ
 ὑποχρεωτικὸν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Ὁ νόμος ΒΤΜΘ'
 τοῦ 1895 (ἄρθρ. 6) ὥριζε μὲν, ὅτι εἶναι ὑποχρεωτικὴ ἢ εἰς τὰ
 δημοτικὰ σχολεῖα ὡς καὶ εἰς τὰ γραμματοδιδασκαλεῖα (κοινὰ δη-
 μοτ. σχολεῖα) φοιτήσεις τῶν παιδῶν, μέχρις οὗ τύχῃσι τοῦ ἀπο-
 λυτηρίου αὐτῶν, ἔνθα τοιαῦτα ὑπάχουσιν», οὐδεμίαν
 ὁμῶς κύρωσιν τῆς τοιαύτης ὑποχρεώσεως ὥριζε, διότι, ὡς ἐδήλω-
 σεν ὁ εἰσηγητὴς τοῦ νόμου τούτου ὑπουργὸς Θ. Δεληγιάννης εἰς τὴν
 Βουλὴν ἐν τῇ συνεδριάσει αὐτῆς τῆς 29 ἰουνίου 1899, «δὲν ἐκρίθη
 εὐσυνείδητον νὰ ζητῶμεν νὰ τιμωρῶνται οἱ πολῖται, διότι δὲν

στέλλουσι τὰ τέκνα των εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον, ἐὰν ἐν τῇ κατοικίᾳ αὐτῶν δημοτικὸν σχολεῖον δὲν ὑπάρχη. Οὐδείς ἀμφιβάλλει, ὅτι ἡ δημοτικὴ ἐκπαίδευσις πρέπει νὰ ἐκταθῇ, ὅτι πρέπει νὰ κατορθωθῇ νὰ ἰδρῦσωμεν δημοτικὰ σχολεῖα ἐν πᾶσι τοῖς συνοικισμοῖς τῆς ἐπικρατείας, δὲν νομίζω ὅμως ὅτι τὸ ἐξαναγκαστικὸν δύναται νὰ πείσῃ τοὺς γονεῖς, ἵνα στέλλωσι τὰ τέκνα των εἰς τὰ σχολεῖα». Τὴν αὐτὴν γνώμην εἶχε καὶ ὁ Εὐταξίας¹. Εἰς τὰ νομοσχέδιά του ὅμως οὗτος τοῦ 1899 παρεδέχθη τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως καὶ ἐπανέφερεν εἰς ἰσχὺν τὰς διατάξεις τοῦ νόμου τοῦ 1834 με μόνην τὴν διαφορὰν, ὅτι ἐνῶ κατὰ τοῦτον ὀφείλουν τὰ παιδιά ἐκάστου δήμου νὰ φοιτοῦν εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ δήμου τούτου ὅσονδῆποτε καὶ ἂν ἀπέχη ἡ κατοικία των ἐξ αὐτοῦ καὶ οἴοσδῆποτε ἂν διδάσκη, κατὰ τὰ νομοσχέδια ἡ ὑποχρέωσις περιορίζεται εἰς μόνα τὰ παιδιά, τὰ οἰκοῦντα ἐν αὐτῇ τῇ ἔδρᾳ τοῦ σχολείου καὶ δὴ ὅπου τοῦτο λειτουργεῖ ὑπὸ δημοδιδάσκαλον ἢ τοῦλάχιστον γραμματιστήν. «Ἡμεῖς—γράφει ἐν τῇ εἰσηγητικῇ του ἐκθέσει—θεωροῦμεν ἀπάνθρωπον τὴν ὑποχρεωτικὴν φοίτησιν παιδίων, ἀναγκαζομένων ἐν ὥρᾳ χειμῶνος καὶ θέρους νὰ ὀδοιπορῶσιν, ἔστω καὶ δις τῆς ἡμέρας, ἐπὶ ἡμίσειαν ὥραν καὶ πλέον, ὅταν αὐτὰ οἰκῶσι μακρὰν τῆς ἔδρας τοῦ σχολείου. Ἐπίσης θεωροῦμεν ἄσκοπον τὴν ὑποχρεωτικὴν φοίτησιν εἰς σχολεῖα, λειτουργοῦντα ὑπὸ γραμματοδιδασκάλους, οἵτινες ἐκτὸς εὐαρίθμων πάνυ ἐξαιρέσεων δύνανται νὰ θεωρηθῶσι ὡς κακὸν ἀνεκτὸν μόνον, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀντικατασταθῶσιν αὐτοὶ τοῦλάχιστον ὑπὸ γραμματιστῶν».

Τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913 ὡς πρὸς τὴν ὑποχρεωτικὴν φοίτησιν ἐσημείωσαν σημαντικὴν πρόοδον. Κατέστησαν ὑποχρεωτικὴν τὴν φοίτησιν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα ἀπὸ τοῦ ἕκτου ἔτους τῆς ἡλικίας

1. Βλ. ἀγόρευσίν του εἰς ἐστενογραφημένα πρακτικὰ τῆς ΙΔ' περιόδου Ζ' Συνόδου (1895). «Αἱ διατάξεις περὶ ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως δὲν ἔχουν κανένα σκοπόν, οὐδ' ἐφηρμόσθησάν ποτε ἐν Ἑλλάδι. Καλλίτερον εἶναι νὰ παραλείπωνται, νὰ ἐπαφιέμεθα δὲ εἰς τὸ φιλομαθὲς ὡμολογουμένως τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ζητεῖ νὰ τῷ δώσωμεν σχολεῖα καὶ διδασκάλους, καὶ ἐστὲ βέβαιοι ὅτι ἡ ἀναλογία τοῦ πληθυσμοῦ ἡμῶν, ἐὰν δὲν εἶναι ἀνωτέρα ἄλλου παντὸς ἔθνους, βεβαίως θὰ ἐξικνηται εἰς τὴν ἀναλογίαν τῶν πρωτευόντων ἐν τούτῳ Κρατῶν».

συμπληρωμένου ἢ συμπληρουμένου ἐντὸς τῶν ἑξ πρώτων μηνῶν τοῦ σχολικοῦ ἔτους καὶ μέχρι τέλους τῶν μαθημάτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ὡς ποινὰς δὲ διὰ τοὺς γονεῖς ἢ κηδεμόνας, τοὺς μὴ ἐγγράφοντας ἐντὸς τοῦ πρώτου δεκαπενθημέρου τοῦ Σεπτεμβρίου τοὺς ὑποχρέους εἰς φοίτησιν παιδῶν ἢ ἀμελοῦντας τῆς τακτικῆς φοιτήσεως αὐτῶν πρόστιμον δρ. 5—100 καὶ ἐν ὑποτροπῇ φυλάκισις μέχρις ἑνὸς μηνός. Ἀπὸ τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως α) τοὺς διδασκομένους τὰ μαθήματα τοῦ δημοτικοῦ σχολείου κατ' οἶκον ἢ ἐν ἰδιωτικοῖς σχολείοις, β) τοὺς νοσοῦντας νόσημα μεταδοτικόν, γ) τοὺς φρενοπαθεῖς καὶ ἠλιθίους καὶ τοὺς μήπω ὠρίμους πρὸς μαθητεῖαν καὶ δ) τοὺς συμπληρώσαντας τὸ 13ον ἔτος τῆς ἡλικίας τῶν. Ἄλλα κυρίως τὰ σημεῖα, εἰς τὸ ὁποῖα ἐκαινοτόμησαν τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913, εἶναι 1) ὅτι κατέστησαν ὑποχρεωτικὴν τὴν φοίτησιν καὶ εἰς τὰ νηπιαγωγεῖα ἀπὸ τοῦ 4ου ἔτους εἰς ἃ μέρη θὰ ἐλειτούργουν τοιαῦτα, 2) ὅτι κατέστησαν ὑποχρεωτικὰ καὶ τὰ συμπληρωτικὰ μαθήματα¹ διὰ τοὺς τελειοφοίτους τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τοὺς μὴ φοιτῶντας εἰς τὰ σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαίδευσσεως, μέχρι συμπληρώσεως τοῦ 15ου ἔτους τῆς ἡλικίας, 3) ὅτι ὑπεχρέωνον τοὺς διευθυντὰς τῶν σχολείων νὰ καταγγέλλουν τοὺς μὴ συμμορφουμένους πρὸς τὰς διατάξεις περὶ ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως καὶ 4) ὅτι ὑπέβαλλον εἰς τὰς αὐτὰς μὲ τοὺς γονεῖς ποινὰς καὶ τοὺς καταστηματαρχὰς καὶ ἐργοδότας τοὺς μὴ ἀποστέλλοντας τοὺς παρ' αὐτοῖς ἐργαζομένους παιδῶν νὰ φοιτῶσιν εἰς τὰ σχολεῖα, καθ' ἃς ὥρας διδάσκονται συμπληρωτικὰ μαθήματα. Ὡς ἐξῆς ἡ σχετικὴ εἰσηγητικὴ ἐκθεσις (σελ. 35) δημιουργεῖ τὴν ἐπέκτασιν τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως ἐπὶ τῶν νηπιαγωγείων καὶ τῶν συμπληρωτικῶν μαθημάτων. «Πρῶτον μὲν ὅπου συντηροῦνται νηπιαγωγεῖα τοῦ Κράτους ὀρίζομεν ὅτι ἡ ὑποχρέωσις ἄρχεται ἀπὸ

1. Κατὰ τὴν παράγρ. 4 τοῦ ἀρθρ. 1 τοῦ νομοσχ. τοῦ 1913 «περὶ στοιχειώδους ἢ δημοτικῆς ἐκπαίδευσσεως» «προτάσει τοῦ Ἐκπ. Συμβουλίου δύνανται νὰ ὀρισθῶσι διὰ Β. Δ. καὶ συμπληρωματικὰ μαθήματα δι' ἑκάτερον τῶν φύλων, ποιούμενα κατὰ τὰς ἐκασταχοῦ ἀνάγκας τοῦ λαοῦ καὶ διδασκόμενα ἢ εἰς πρόσθετον τάξιν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἢ ἐν ἡμέραις καὶ ὥραις, καθ' ἃς ἄργεῖ τὸ σχολεῖον».

τοῦ τετάρτου ἔτους τῆς ἡλικίας καὶ διαρκεῖ μέχρι τέλους τῶν μαθημάτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου. Καὶ ὁ λόγος εἶναι εὐνόητος. Διότι τὸ Κράτος θὰ ἰδρῦσῃ νηπιαγωγεῖα ἐκεῖ ἔνθα κρίνεται ἐπ'ἀνάγκης πρὶν ἢ οἱ μαθηταὶ ἀρχίσωσι νὰ διδάσκωνται ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν, νὰ ἀσκηθῶσι ἐπαρκῶς εἰς τὸ ὁμιλεῖν τὴν Ἑλληνικὴν. Ἡ τοιαύτη ἀνάγκη δὲν ὑφίσταται γενικῶς διὰ πάντας τοὺς πολίτας τοῦ Κράτους. Ἐν τῷ συμφέροντι λοιπὸν καὶ τῶν κατοίκων τῶν μερῶν ἐκείνων καὶ τῆς πολιτείας δικαιούμεθα νὰ ἐπεκτείνωμεν τὴν ὑποχρέωσιν, ὅπου θὰ ἰδρυθῶσι νηπιαγωγεῖα τοῦ Κράτους, χωρὶς οὐδένα νὰ ἀδικῶμεν. Ἀλλὰ καὶ ὅπου εἰσάγονται συμπληρωτικὰ μαθήματα καὶ ἐκεῖ ἐθεωρήσαμεν σκόπιμον νὰ φοιτῶσιν ὑποχρεωτικῶς εἰς ταῦτα μέχρι τέλους τοῦ 15ου ἔτους τῆς ἡλικίας των οἱ ἀπόφοιτοι τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, οἱ μὴ συμπληροῦντες τὴν μόρφωσίν των εἰς σχολεῖα τῆς μέσης ἐκπαιδεύσεως. Διότι τὰ συμπληρωτικὰ μαθήματα θὰ εἰσαχθῶσι ὡς εἶκός καὶ δὴ ἐν ἀρχῇ εἰς ἐκεῖνα τὰ μέρη, ὅπου πρόδηλος καθίσταται ἢ ὑπὸ τοῦ πρακτικοῦ βίου ἐπιβαλλομένη ἀνάγκη τῆς προσκτήσεως γνώσεων καὶ τῆς καλλιέργειας δεξιοτήτων ἔχουσῶν ἀμεσωτέραν σχέσιν πρὸς τὰ ὑπὸ τῶν ἀποφοίτων τοῦ δημοτικοῦ σχολείου ἀσκούμενα ἔργα. Θὰ εἶναι λοιπὸν ἀληθὲς εὐεργέτημα διὰ τοὺς ἐπαγγελματίας τούτους ἢ προσκτησις τῶν γνώσεων καὶ τῶν δεξιοτήτων τούτων. Ἀλλὰ διὰ νὰ εἶναι δι' ὅλους πραγματικὸν τὸ εὐεργέτημα τοῦτο πρέπει νὰ ὑπάρχη καὶ ἡ δι' ὅλους ὑποχρεωτικὴ φοίτησις, καθισταμένων μάλιστα ὑπευθύνων τῶν ἐργοδοτῶν. Τοῦτο ἀπέδειξεν ἡ μέχρι τοῦδε πείρα εἰς τὰς χώρας ἐκεῖνας, ὅπου τὰ συμπληρωτικὰ μαθήματα ἔχουσι διαδοθῆ καὶ ἐπικρατήσῃ. Ἄνευ τοιαύτης ὑποχρεώσεως εἶναι προωρισμένα νὰ ναυαγήσωσι. Καὶ διὰ τοῦ μέτρου δὲ τούτου οὐδεὶς ἀδικεῖται καὶ δὲν δύναται τις νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι εἰσάγονται δύο προσὰ μορφώσεως ἐκ μέρους τῆς πολιτείας. Διότι ὅπου ὑφίσταται ἀνάγκη πραγματικῆς συμπληρωτικῶν μαθημάτων, ἐκεῖ θὰ ἰδρῦνται τοιαῦτα. Τὸ ζήτημα ἄλλως τε τοῦτο κατ' ἀνάλογον τρόπον ἐλύθη εἰς πάσας τὰς πεπολιτισμένας χώρας».

Οὐδεὶς βεβαίως δύναται ν' ἀμφισβητήσῃ τὴν σκοπιμότητα ἀμφοτέρων τῶν μέτρων τούτων· θὰ ἠδύνατο ὅμως νὰ παρατηρήσῃ τις

ἄφ' ἑνὸς μὲν, ὅτι θα ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιβληθοῦν ὑποχρεώσεις εἰς ὠρισμένην μόνον μερίδα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐφ' ὅσον κατὰ τὸ Σύνταγμα ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἴσοι εἰς τὰ βάρη—καὶ ἂν δὲ ἐπεβάλλοντο οὐδεμίαν θὰ εἶχον κύρωσιν—ἄφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ἡ ὑποχρέωσις τῶν ἐργοδοτῶν, ὅπως στέλλουν τοὺς ὑπαλλήλους των εἰς τὰ συμπληρωτικά μαθήματα, θὰ εἶχεν ὡς ἀναγκαίαν συνέπειαν ἢ τὴν ἄρνησίν των πρὸς πρόσληψιν ὑπαλλήλων ὑποχρέων πρὸς φοίτησιν ἢ τὴν μείωσιν τοῦ ἡμερομισθίου αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ τὰ δύο ταῦτα ἀποτελοῦν σοβαρὰ κοινωνικὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παροραθοῦν.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὑποχρεωτικὴν φοίτησιν εἰς τὰ δημοτικὰ σχολεῖα, τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913 ηὔξησαν μὲν τὰς ἐπιβαλλομένας εἰς τοὺς γονεῖς ποινάς, εἰσήγαγον ὅμως τὸ σύστημα τῆς ἐκ μέρους τῶν διευθυντῶν τῶν σχολείων καταγγελίας, εἰς τὸ ὁποῖον κυρίως ὀφείλεται ἢ μὴ ἐφαρμογὴ τῶν σχετικῶν διατάξεων. Ὁ διευθυντὴς τοῦ σχολείου διστάζει νὰ καταγγεῖλῃ τοὺς κατοίκους τοῦ χωρίου, ἐν ᾧ ὑπηρετεῖ, διότι προκαλεῖ τὴν δυσμένειαν αὐτῶν, ἐπιχειροῦντων μὲ κάθε τρόπον νὰ τὸν βλάψωσι.

Ὅπως εἴπομεν, τὰ νομοσχέδια τοῦ 1913 δὲν ἐψηφίσθησαν. Τοιοῦτοτρόπως δὲ ἐξηκολούθουν νὰ ἰσχύουν αἱ διατάξεις τοῦ νόμου τοῦ 1834, μὴ ἐφαρμοζόμεναι ὅμως εἰμὴ εἰς σπανίας περιπτώσεις, ἀλλὰ καὶ ἐν περιπτώσει ἐφαρμογῆς των, μηδαμινὰ ἀποδίδουσαι ἀποτελέσματα, διότι καὶ αἱ ὀριζόμεναι ποιναὶ ἦσαν ἀσήμαντοι καὶ τὰ δικαστήρια συνήθως ἠθῶωνον τοὺς καταγγελλομένους· ἐγεννήθη μάλιστα ἀμφισβήτησις, ἂν μετὰ τὸν νόμον ΒΤΜΘ' παρέμειναν ἐν ἰσχύϊ αἱ περὶ ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως διατάξεις τοῦ νόμου 1834 καὶ προεκλήθη μακρὰ δίκη, καταλήξασα εἰς τὴν ὑπ' ἀριθ. 224 τοῦ 1902 ἀπόφασιν τοῦ Ἀρείου Πάγου, ἀποφανθέντος ὑπὲρ τῆς ἰσχύος τῶν ἐν λόγῳ διατάξεων.

Τὸ 1926 ἐξεδόθη τὸ ἀπὸ 5)7 Μαΐου Ν. Διάταγμα, τὸ ὁποῖον ἐθέσπιζε δρακόντεια μέτρα ὅσον ἀφορᾷ τὸ εἰς ὑποχρεωτικὸν τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως. Ἐπέβαλλε πρόστιμον δρ. 10 μὲν δι' ἐκάστην παρερχομένην ἡμέραν μὴ φοιτήσεως τοῦ μαθητοῦ ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων μέχρι τέλους ὁβρίου, 20 δὲ ἀπὸ τῆς ἡμέ-

ρας ταύτης καὶ ἐξῆς. Ὅσοι γονεῖς τὴν 1 Ν)βρίου δὲν ἔστελλον τὰ τέκνα των εἰς τὸ σχολεῖον ἐτιμωροῦντο μὲ φυλάκισιν 5 ἡμερῶν μέχρι τριῶν μηνῶν. Τὰ ἀστυνομικὰ ὄργανα εἶχον ὑποχρέωσιν νὰ συλλαμβάνουν καὶ ὀδηγοῦν εἰς τὸ σχολεῖον τοὺς τυχόν ἐκτὸς αὐτοῦ κατὰ τὰς ὥρας τῆς διδασκαλίας περιφερομένους παῖδας. Πᾶς πολίτης, προσερχόμενος πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς στρατιωτικῆς του θητείας, ἐφ' ὅσον δὲν ἤθελε προσαγάγῃ ἀπολυτήριο πλήρους ἑξαταξίου δημοτικοῦ σχολείου, ὑποβάλλετο εἰς τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ὑπηρετήσῃ εἰς τὸν στρατὸν ἐπὶ πλέον τῆς κεκανονισμένης θητείας τῶν μηνῶν ὅσα σχολικὰ ἔτη ἀπὸ τοῦ 7ου μέχρι τοῦ 12ου ἔτους τῆς ἡλικίας του δὲν ἐφοίτησεν εἰς τὸ σχολεῖον. Ἄλλὰ παρ' ὅλα τὰ μέτρα ταῦτα, ἡ φοίτησις εἰς τὰ σχολεῖα δὲν ἠϋξήσῃ καὶ τοῦτο διότι καὶ τὸ νομοθετικὸν τοῦτο διάταγμα διετήρησε τὸ σύστημα ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἐκ μέρους τῶν διευθυντῶν τῶν σχολείων ὑποβολῆς τῶν μηνύσεων, ὡς δὲ ἄνωτέρω εἶπομεν, σπανίως εὐρίσκετο διευθυντῆς σχολείου ριψοκινδυνεύων τὴν ὑποβολὴν τοιαύτης μηνύσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ τῆς προσφυγῆς εἰς τὰ δικαστήρια, τὰ ὅποια καὶ διαδικασίαν πολὺπλοκὸν ἔχουν καὶ μετὰ φειδοῦς ἐξέδιδον καταδικαστικὰς ἀποφάσεις. Διὰ τοῦτο ὁ νῦν ἰσχύων νόμος 4397 (ἄρθρ.6) καθιέρωσεν ἄλλο σύστημα, τὸ ὁποῖον πιθανὸν μὲν νὰ μὴ εἶναι καθ' ὅλα σύμφωνον πρὸς τὸ Σύνταγμα, εἶχεν ὅμως ἐξαιρετικὴν ἀποτελεσματικότητα. Κατ' αὐτὸν τὰς ποινὰς δὲν ἐπιβάλλουν τὰ δικαστήρια, ἀλλ' ὁ ἐπιθεωρητῆς ἐπὶ τῇ ἀναφορᾷ τοῦ διευθυντοῦ σχολείου. Κατὰ τὰς ἐκθέσεις πάντων τῶν ἐπιθεωρητῶν ὁ νόμος οὗτος ἀπέδωκε θαυμάσια ἀποτελέσματα. Τὸ ποσοστὸν τῆς ἀναλογίας τῶν μαθητῶν ἐπὶ τῶν κατοίκων ἠϋξήσῃ καταπληκτικῶς. Ἄλλ' ἐνταῦθα προκύπτει ἄλλο ζήτημα. Εἶναι ἠθικὸν ἐκ μέρους τοῦ Κράτους νὰ ἐξαναγκάσῃ μὲ αὐστηρὰς ποινὰς τοὺς γονεῖς νὰ στέλλουν τὰ τέκνα των εἰς τὸ σχολεῖον, χωρὶς νὰ παρέχῃ εἰς αὐτοὺς τὰ μέσα νὰ τὸ στείλουν; Οὔτε τὰ στοιχειώδη κἂν μέσα δὲν παρέχει εἰς αὐτούς. Οὔτε γραφικὴν ὕλην, οὔτε τὰ ἀναγκαῖα βιβλία. Καὶ συλλογίζεται τὸ Κράτος τίνα ψυχολογίαν δημιουργεῖ εἰς τὸ μικρὸν ἐκεῖνο παιδίον, τὸ ὁποῖον ρακένδυτον καὶ πεινασμένον πηγάίνει εἰς τὸ σχολεῖον, ὅπου συναντᾷ τὴν περιφρόνησιν καὶ τὸν

οϊκτον; "Άλλως τε μέ ποίαν δύναμιν θά παρακολουθήση τὰ μαθήματα τὸ ράκος αὐτὸ τῆς ζωῆς;

5. ΔΩΡΕΑΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΙΣ

Ὁ νόμος τοῦ 1834 δὲν προέβλεπε δωρεάν τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν. Κατὰ τὰ ἄρθρ. 24, 26 καὶ 27 αὐτοῦ «ἐκτὸς τοῦ σταθεροῦ μηνιαίου θέλει παραχωρεῖσθαι εἰς ἕκαστον δημοδιδάσκαλον... δι' ἕκαστον δὲ παῖδα θέλουν τῷ δίδεσθαι μηνιαίως ἀπὸ τὸ δημοτικὸν ταμεῖον 10—50 λεπτά. Οἱ γονεῖς τῶν παιδῶν θέλουν ἀποδίδει εἰς τὸ δημοτικὸν ταμεῖον τὰ δίδακτρα ταῦτα κατὰ τοὺς ἰδιαιτέρους ὅρους τῶν ἄρθρων 26 καὶ 27. Ἄρθρ. 26. «Τὸ ποσὸν τῆς μηνιαίας συνεισφορᾶς τῶν γονέων θέλει προσδιορίζεσθαι κατ' ἔτος ἀπὸ τὸ δημοτικὸν συμβούλιον, κατὰ τὰς τοπικὰς περιστάσεις, ἀπὸ 10—50 λεπτά. Μόνον ὅλως διόλου ἐνδεεῖς οἰκογένειαι θέλουν εἶσθαι ἐλεύθεραι τῆς συνεισφορᾶς ταύτης». Ἄρθρ. 27. «Εἰς τὸ τέλος ἑκάστου μηνὸς θέλει ἐμφανίζει ὁ διδάσκαλος εἰς τὸν δημοτικὸν εἰσπράκτορα ἀποδεικτικὸν περὶ τῶν μαθητῶν τοῦ ἐπικυρωμένον ἀπὸ τοὺς ἐπιθεωρητὰς τοῦ σχολείου· ὁ δὲ εἰσπράκτωρ θέλει φροντίζει περὶ εἰσπράξεως τῆς συνεισφορᾶς ταύτης ὡς καὶ παντὸς ἄλλου δημοτικοῦ φόρου καὶ θέλει καταγράφει αὐτὴν εἰς τοὺς λογαριασμούς». Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν διατάξεων τούτων ἕκαστος μαθητῆς κατέβαλλε κατὰ μῆνα 10—50 λεπτά πρὸς ἀμοιβὴν τοῦ διδασκάλου λόγω διδάκτρων. Πρόνοια μόνον ἐλαμβάνετο διὰ τοὺς ἀπόρους μαθητὰς, ἀλλὰ καὶ αὕτη θεωρητικὴ, διότι οὐδέποτε ἐπραγματοποιήθη. Μεταξὺ τῶν καθηκόντων τῆς ἐφορευτικῆς ἐπιτροπῆς τῶν σχολείων ἀνεγράφη καὶ τὸ «νὰ βεβαιώνηται ὅτι τῶντι γίνεται φροντὶς καὶ περὶ τῆς ἀνεξόδου διδασκαλίας τῶν ὅλως πτωχῶν παιδῶν». Ἡ ὑποχρέωσις πρὸς καταβολὴν διδάκτρων ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1885, ὅτε κατηργήθη διὰ τοῦ νόμου ΑΣΞΓ'.

Πρῶτον τὸ Διάταγμα τοῦ 1911 ὥρισεν, ὅτι παρέχεται δωρεάν ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις, ἐπανέλαβον δὲ τὴν διάταξιν αὐτοῦ καὶ τὰ διατάγματα τοῦ 1926 καὶ 1927. Σημειωτέον, ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητα μὲ τὸν ὅρον «δωρεάν» νοεῖται μόνον ἡ μὴ καταβολὴ δι-

δάκτρων. Ἐνῶ δωρεάν ἐκπαιδεύσεις σημαίνει, ὅτι ὀφείλει τὸ Κράτος νὰ παρέχη καὶ τὰ μέσα τῆς σπουδῆς τῶν παιδιῶν, δηλ. νὰ παρέχη τὰ βιβλία, τὴν γραφικὴν ὕλην, ἐνδύματα, τροφήν κλπ. Καὶ ὑπάρχει μὲν ὁ νόμος 450 τοῦ 1914 καὶ ὁ νέος περὶ σχολικῶν ἐφορειῶν ὑπ' ἀριθ. 5019 νόμος, οἵτινες ὑποχρεώνουν τὰ σχολικὰ ταμεῖα νὰ ἔρχονται ἀρωγὰ εἰς τοὺς ἀπόρους μαθητάς, ἀλλ' αἱ ὑποχρεώσεις τῶν σχολικῶν ταμείων εἶναι τοσαῦται, ὥστε οὐδέποτε ἠδυνήθησαν νὰ παράσχωσι οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον εἰς τοὺς ἀπόρους μαθητάς. Τοῦ 1926 τὸ Σύνταγμα ὠριζεν, ὅτι εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐκπαιδεύσεως λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν αἱ βιοτικά ἀνάγκαι καὶ ἐπιδιώκεται, ὅπως τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ γίνωνται ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερο κτῆμα ὄλων τῶν πολιτῶν, διὰ τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ δημιουργοῦνται ἀπὸ ἀπόψεως ἐκπαιδεύσεως ἐξ ἴσου εὐνοϊκαὶ συνθηκαὶ πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ἰδιοφυίας των καὶ ἐν γένει τῶν πνευματικῶν των ἱκανοτήτων. Ἄλλ' αἱ θεωρίαι αὗται ἔμειναν εἰς στάδιον τῶν ὑποσχέσεων, χωρὶς νὰ τύχουν οὐδεμιᾶς κυρώσεως.

Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι δὲν δύναται νὰ νοηθῆ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευσις, χωρὶς νὰ εἶναι δωρεάν. «Ἴνα ἡ ὑποχρέωσις εἶναι ἐφικτὴ καὶ εὐλογος—ἔγραφεν ὁ Hengnet ἐν τῇ εἰσηγητικῇ ἐκθέσει τῶν νομοσχεδίων τοῦ τοῦ 1849—πρέπει ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις νὰ γίνεταί δωρεάν, νὰ ὑπάρχωσι σχολεῖα δι' ἑκάτερον τῶν φύλων καὶ πρὸς τούτοις οἱ ἀναγκαῖοι δημοδιδάσκαλοι. Πόθεν τρώντι ἀντλεῖ τὸ δικαίωμα τὸ Κράτος νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τοὺς πολίτας του τὴν ἐκπλήρωσιν ὑποχρεώσεων προκαλουσῶν δαπάνας, τὰς ὁποίας δὲν δύναται νὰ διαθέσουν; Ὑποχρεώνει νὰ φοιτοῦν τὰ παιδιά εἰς τὸ σχολεῖον, ἀλλὰ δὲν παρέχει εἰς αὐτὰ τὰ μέσα τῆς παρακολουθήσεως τοῦλάχιστον τῶν μαθημάτων. Καὶ τὸ χειρότερον ὑποχρεώνει αὐτὰ νὰ ἐπαναλαμβάνουν τὰ μαθήματα τῆς ἰδίας τάξεως ἂν δὲν ἐπιτύχουν! Ὅλα αὐτὰ ἰσχυρίζεται, ὅτι γίνονται διὰ τὸ κοινὸν καλόν, διότι ἔχει τὸ δικαίωμα τὸ Κράτος ν' ἀξιῶσῃ ὅπως οἱ πολῖταί του ἔχουν ὅλοι ἐν ἐλάχιστον ὅριον μορφώσεως. Αὐτὸ εἶναι ὀρθόν, ἀλλὰ κάθε ἄτομον ἔχει ἓνα ὠρισμένον ὅριον ἀντοχῆς ἢ πέραν αὐτοῦ δοκιμασία του ἀποτελεῖ σκληρότητα, ἢ ὁποία εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς πολιτισμένον Κράτος. Ἐνῶ δὲν ἔχω νὰ

δώσω ψωμί εις τὴν οἰκογένειάν μου, ἐνῶ ὅλα μου τὰ παιδιὰ εἶναι ἀνυπόδητα καὶ γυμνά, μὲ ὑποχρεώνετε, ὅπως εἶναι κιτρινιασμένα καὶ κοκκαλιάρικα, νὰ τὰ στείλω εἰς τὸ σχολεῖον γιὰ νὰ μάθουν γράμματα! Καὶ ἂν δὲν τὰ στείλω μοῦ ἐπιβάλλετε πρόστιμον ἢ μὲ στέλλετε καὶ εἰς τὴν φυλακὴν! Δώσατέ μου τὰ μέσα καί, ἂν δὲν συμμορφωθῶ πρὸς τὸν νόμον, τιμωρήσατέ με. Οὕτως ἀπολύτως ὅμως ἐφαρμοζόμενος ὁ νόμος δὲν εἶναι εἰμὴ σκληρὰ εἰρωνεία τοῦ Κράτους πρὸς τοὺς πολίτας.

Ὅπως καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ὁ νόμος τοῦ 1834 ὥριζεν ἑπταετῆ τὴν ὑποχρεωτικὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐφαρμοσθῆ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἐπίσης ἑπταετῆ ὥριζον αὐτὴν καὶ τὰ νομοσχέδια τοῦ 1899, τὰ μὴ ψηφισθέντα. Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 κατέστησεν ὑποχρεωτικὴν τὴν «νῦν καλουμένην δημοτικὴν ἐκπαίδευσιν, ἔστω καὶ ἂν ὁ κύκλος τῶν ἐτῶν τῆς διδασκαλίας ὑπερβῆ τοὺς ἕξ ἐνιαυτούς». Τὸ δὲ ἐν ἰσχύϊ Σύνταγμα τοῦ 1927 ἀναγράφει, ὅτι «ὁ νόμος ὀρίζει διὰ τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευσιν τὰ ἔτη τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως, τὰ ὁποῖα δὲν δύνανται νὰ εἶναι ὀλιγώτερα τῶν ἕξ». Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν Συνταγμάτων τοῦ 1911 καὶ τοῦ 1927 ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι τὸ μὲν τοῦ 1911 ὥριζε τὸ ἀνώτατον ὄριον, πέραν τοῦ ὁποίου δὲν ἠδύνατο νὰ καταστῆ ὑποχρεωτικὴ ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσιν, τὸ δὲ τοῦ 1927 ὀρίζει τὸ κατώτατον ὄριον τῶν ἐτῶν τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως.

Τὸ ὑποχρεωτικὸν τῆς ἐκπαιδεύσεως θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀντιβαῖνον εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀτόμου, ἡ ἀντίληψις δ' αὐτὴ ὑπεστηρίχθη ἐπὶ πολὺ καὶ ἰδίως ἐν Γαλλίᾳ. Ὁ Γκιζὼ εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του (Γ' τόμος σελ. 61) λέγει, ὅτι ἡ ὑποχρέωσις πρὸς φοίτησιν δὲν δύναται νὰ συμβιβασθῆ πρὸς τὴν ὑπερήφανον εὐαισθησίαν τῶν ἐλευθέρων λαῶν, καθότι συνεπάγεται τὴν ἐπέμβασιν τῆς πολιτείας ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῶν οἰκογενειῶν. Τὸ ἀληθές εἶναι ὅτι ἡ χρησιμοποίησις ἐκ μέρους τῆς πολιτείας καταναγκαστικῶν μέτρων διὰ τὴν ἐπιβολὴν τῆς ὑποχρεωτικῆς φοιτήσεως μετὰ δυσκολίας δύναται νὰ δικαιολογηθῆ. Ἡ μόνη δικαιολογία εἶναι, ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ πολιτεία δὲν ἀσκεῖ ἴδιον δικαίωμα,

ἀλλὰ παρίσταται ὡς κηδεμῶν οὕτως εἰπεῖν τῶν τέκνων τῶν ὑποβαλλομένων εἰς τὴν ὑποχρέωσιν γονέων, ἅτινα ἔχουν φυσικὸν δικαίωμα, ὅπως ζητήσουν παρὰ τῶν γονέων τὴν πνευματικὴν τῶν μόρφωσιν μέχρις ἑνὸς ἐλαχίστου ὅριου. Ἀλλὰ φυσικὸν δικαίωμα, ἔχουν τὰ τέκνα, ὅπως ζητήσουν παρὰ τῶν γονέων καὶ τὴν ὑλικὴν τροφήν, ἄνευ ἄλλως τε τῆς ὁποίας καὶ πνευματικὴ ἀνάπτυξις δὲν δύναται νὰ νοηθῇ. Ἐπὶ ταύτης ὅμως ἡ πολιτεία δὲν ἐπεμβαίνει, ταιουτατρόπως δὲ κατὰ τὸ σημεῖον τοῦτο ἀδικεῖ, ἀδικεῖ δὲ κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον, καθ' ὅσον ἐνῶ εἰς τὴν μίαν περίπτωσιν ἀγνοεῖ τοὺς γονεῖς, εἰς τὴν ἄλλην τοὺς ὑποχρεώνει. Διὰ τοῦτο ἐξεφράσαμεν ἀνωτέρω τὴν γνώμην, ὅτι ἡ ὑποχρεωτικὴ φοίτησις πρέπει ἀπαραιτήτως νὰ εἶναι συνδυασμένη πρὸς τὴν κοινωνικὴν ἀντίληψιν.

6. ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

Ἐγγραφή μαθητῶν. Διὰ νὰ ἐγγραφῇ τις εἰς σχολεῖον τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως ἔπρεπε κατὰ τὸν νόμον τοῦ 1834 νὰ ἔχη συμπεπληρωμένον τὸ 5ον ἔτος τῆς ἡλικίας του, νὰ ἔχη δὲ ἐμβολιασθῇ διὰ δαμαλίδος¹.

Τὰ νομοσχέδια τοῦ 1889 ὠρίζον ἡλικίαν φοιτήσεως εἰς τὸ δημοτικὸν σχολεῖον τὸ 6ον ἔτος συμπεπληρωμένον. Τὸ αὐτὸ ἔτος ὠρίζε καὶ ὁ νόμος ΒΠΕ' τοῦ 1892 καὶ ὁ ΒΤΜΘ' τοῦ 1895. Τοῦναντίον τὰ νομοσχέδια τοῦ 1899 παραδέχοντο ὡς ἔτος ἐνάρξεως πῆς φοιτήσεως τὸ πέμπτον συμπεπληρωμένον, ὡς ἐξῆς δὲ ἐδικαιολόγει ἐν τῇ εἰσηγητικῇ του ἐκθέσει ὁ Ὑπουργὸς τὸ μέτρον τοῦτο. «Νῦν, προκειμένου καὶ παρ' ἡμῖν νὰ καθορισθῇ τὸ ἔτος τῆς ἡλικίας, καθ' ὃ τὰ παιδιά θὰ ὑποχρεῶνται εἰς φοίτησιν, πρέπει

1. Δ. 4 Ἀπριλ. 1835.—ε' Απαγορεύεται ἡ εἴσοδος εἰς σχολεῖον, διδασκαλεῖον... εἰς ὄλους ὄσους δὲν ἐκβαλον εὐλογίας ἢ δὲν ἐμβολιάσθησαν. Τοῦτο δὲ γνωρίζεται ἀπὸ τὰ ἴχνη τῶν δύο εἰρημένων ἀσθενειῶν ἢ ἀποδεικνύεται διὰ τῆς κατὰ νόμους τοῦ ἐμβολιασμοῦ μαρτυρίας. Ὅθεν ἅπαντες οἱ προεστῶτες τῶν σχολείων... ὑποχρεοῦνται ὄχι μόνον νὰ μὴ παραδέχωνται, ἀλλὰ καὶ νὰ γνωστοποιῶσιν ἐκείνους, οἵτινες οὔτε φυσικὰς εὐλογίας εἶχον, οὔτε ἐμβολιασμοῦ μαρτυρικὰ φέρουσιν».